

## Uprava grada Varaždina u srednjem vijeku

Hrvatski narod ima veliku povijesnu tradiciju i posjeduje bogati materijal, koji daje podatke za razvoj i život naroda, ali ta obilna građa u mnogom je pogledu još uvijek slabo poznata. Dok se većina naših historika bavila uglavnom političkom poviješću, dotle su se ostavljale po strani vrlo važne druge grane, kao kulturna povijest, osobito pravna i socijalna, što sve služi u mnogome kao podloga za razumjevanje političkog razvoja. Uzmimo samo jedan eklatantan primjer: svu sredovječnu povijesnu građu grada Zagreba izdao je koncem prošlog i početkom ovog stoljeća Ivan Tkalčić pod imenom »Monumenta historica . . . . Zagrebiae . . .«, koje djelo daje osobito važne podatke za pravnu povijest. Premda je sav ovaj materijal potpuno pristupačan svakom, tko i ne pozna je paleografije, jer je štampan, ipak još nije temeljito obrađen, premda je već 1898. kod izdavanja V. sveska Tkalčić zaželio, da se što prije obradi građa, napose sredovječna pravna povijest: »Želimo, da (naše domaće sredovječno pravo) naši domaći pravnici proučavajući ove spomenike, što prije obrade«.

Slačna je stvar s Varaždinom. Politička je prošlost Varaždina bar u glavnim crtama ispitana, ali je sasvim nepoznata njegova kulturna, pravna i socijalna povijest, premda Gradski arhiv posjeduje mnogo prvorazrednog materijala osobito za društvene prilike, napose za cehove, kao ni jedan drugi naš grad.

Varaždin je prvi od sviju hrvatskih gradova s ovu stranu Velebita postao kraljevskim slobodnim gradom god. 1209. Kako je izgledala gradska uprava u prvim stoljećima, otkako je postao gradom, nije poznato gotovo ništa, jer se za srednji vijek sačuvalo samo oko 190 isprava s vrlo mršavim podacima za upravu grada. Iz druge polovice XV. stolj. sačuvala se jedna sudbena knjiga, koja pruža nešto podataka za život u sredovječnom Varaždinu. Ova knjiga obasiže oko 390 stranica, a prijepis učinjen pisačim strojem iznosi oko 200 stranica. Sudbena je knjiga ispisana tekstem na latinskom i njemačkom jeziku. Njemački je tekst prepisao i jezično protumačio prof. Adolf Wissert. U sudbenoj se knjizi nalaze kronološkim redom zabilježeni zapisnici sudbenih sjednica, izbora suca i prisežnika, te ostale bilješke upravno-sudbene naravi. Ova knjiga pruža uvid naročito u pravne, a nešto i u socijalne prilike tadanjeg Varaždina. Zapisnici počinju godinom 1454-om, a završavaju godine 1464.

U ovom kratkom prikazu osvrnut ćemo se samo na upravu grada. Kako tada nije bila odijeljena upravna vlast od sudbene, potrebno je u mnogome dotaknuti se sudbenih stvari, kao i brige oko sigurnosti građana i obrane grada. Ovdje je samo iznijeto stanje, kakovo je bilo tada u Varaždinu, koliko se to može ustanoviti na temelju zapisnika bez uspoređivanja s ostalim gradovima i tumačenjem, odakle su pojedine službe i uredbe potekle.

#### GRADSKI SUDAC

Među slobostinama, koje je kralj Andrija dao Varaždinu, kada ga je učinio slobodnim kraljevskim gradom 1209. god., na prvom se mjestu spominje gradski sudac: »župan ili dvorski župan nemaju vlast suditi im (t. j. Varaždincima), već neka postave koža god žele između sebe za suca, koža običavaju nazivati rih-tardus«.

Gradskog je suca birala cijela općina prve nedjelje iza blagdana sv. Martina (11. studenoga) na jednu godinu. Isti se dan obavljao izbor prisežnika. Istog suca se moglo birati i dvije godine uzastopce; tako je bio sucem Matija Pognar g. 1459. i 1460., a Andrija Privarić slijedeće dvije godine, a onda opet 1463. je izabran Matija Pognar. Ova dvojica su bili suci u 8 godina od 10, o kojima govori sudbena knjiga. Za suca biraju redovito jednoga od dotadanih prisežnika. Isluženi pak sudac je izabran za prisežnika.

Suca nazivaju većinom »judex«. Njemački naziv »rihtardus«, koji se spominje 1209., sačuvao se vrlo dugo; on se spominje u ulomku jednog registra iz g. 1490. U njemačkom se tekstu naziva »richter«, odnosno »Statrichter«. Osim ovih imena nalazimo često ime »sudec, sodec«. Neke se osobe stalno nazivaju s nadimkom »sudec«, n. pr. Gregurić sudec, koji je g. 1458. bio gradskim sucem.

Sudac je birao sebi, nakon što je on bio izabran, 12 prisežnika, a 12 općina. Sudac i prisežnici su se sastajali na dane, kada se obavljao sud — »judicium«. Na tome sudu imao je sudac, koliko se razabire iz zapisnika, slijedeće dužnosti, odnosno prava:

Sudac češće nastupa kao tužitelj, osobito kada se radi o javnim, gradskim stvarima. Tako je Andrija Pivarić kao sudac tužio Ivana Flohpergara, što je pomogao tkalcu Kruneju, da pobjegne iz tamnice, te traži presudu prisežnika, koji odgađaju ovu parnicu do slijedećeg sudbenog dana. Sudac Matija Pognar tužio je Petra Padara, što je ružnim riječima uvrijedio i htio istući gradske pandure (precones), koje je sudac poslao po njega; prisežnici su odredili, da Petar mora zamoliti milost (za oprostjenje) suca, ako pak to ne učini, neka ga sudac kazni. Gradski sudac (Andrija Pivarić) tužio je Đuru Kovačića radi uvrede suca i svoje časti; Kovačić je osuđen, da mora ući u milost suca, a učini li drugačije, stići će ga pravda prema običaju gradskom.

(Item iudex warosdiensis conquestus fuit super Georgijum Kowachicz propter dehonestacionem iudicis et sui honoris. Idem

debet sibi voluntatem invenire. Si secus fecerit, tunc iusticia ipsum bene reinveniet iuxta consuetudinem istius ciuitatis.)

Iz ovog se primjera ujedno vidi, koliko se držalo do časti suca i njegovog ugleda. Na jednom se mjestu izričito spominje sučev autoritet (cum auctoritate iudicis).

Već samo ime »sudac« kazuje, da je bila dužnost gradskog suca, da sudi. Međutim, koliko se iz zapisnika vidi, sučeva je vlast bila uglavnom egzekutivna. Iz navedenih će se primjera vidjeti, kako se sucu određuje, kakovu vrst kazne da primjeni u pojedinim prestupcima i uolikoj mjeri. Ovu kaznu određuju prisežnici, a sudac je onda primjenjuje na osuđenoga. Vrlo je česta kazna zatvorom, te se sucu određuje, s koliko dana zatvora treba kazniti: ili da kazni jednim danom i jednom noći, ili s tri dana i tri noći, što je najčešće, ili s osam dana ili dok god bude volja suca (... iudex eundem in carceribus tam diu teneat, donec ipsum placabit iudicem prenotatum...). Gal Tulstec tužio je Ivana Valdmana, što ga je ranio i možda bi ga ubio, da ga nije spasila žena: Valdman je osuđen, da plati Galu 5 maraka, a osim toga neka ga sa osam dana sudac kazni (per iudicem puniatur). Ima parnica, u kojima je tuženi osuđen, da plati globu, ali se osim toga još određuje, da sudac kazni osuđenoga. U svađi između Petra Pizana i literata Grgura donijeli su prisežnici presudu, a osim toga treba sudac kazniti Petra Pizana, dok ne zadovolji literata Grgura (... insuper iudex warosdiensis ipsum Petrum Pyzani puniri debeat vsque voluntatem inveniat Gregorio litterato.). Na jednom se mjestu spominje egzemplarna kazna sučeva, kojom treba kazniti osim već izrečene kazne nekog Gungeka, da se drugi ne bi usudili učiniti isti prestupak. Sudac treba da kazni Mirka Prelsu na tužbu prisežnika Areha zlatara radi pogrda, po svoj prilici prisežnika, jer kazna treba zadovoljiti sve prisežnike.

(Item Arrech aurifaber conqueritur super Emricum Prelsa pro vituperio. Item idem Emricum iudex warosdiensis punire debet tam diu, donec omnibus iuratis voluntatem inveniet).

U mnogim se parnicama određuje, da sudac donese odluku tako, da se kaže, neka se osuđenog stavi u ruke suca: u svađi između Hanseka Skafića i Skruleca osuđen je Skrulec na globu, a osim toga neka ga sudac uzme u svoje ruke i čuva, dok ne postane ponizan, blag i miran.

Sucu se u jednom slučaju određuje, da istjera iz grada neku ženu. Samu presudu izriču prisežnici, a sudac je treba izvršiti: neka udovica Ladislava tužila je Mariču radi nedozvoljenih i uvredljivih riječi; ako se to može dokazati istinitim svjedočanstvom tada sudac treba Mariču bez milosrđa šibama istjerati iz grada.

Cijela općina, kada se radi o općim stvarima, određuje, kako treba sudac postupati i kako treba kazniti. Tako je g. 1454. cijela općina zaključila nakon izbora suca i prisežnika, da svaki prisežnik, kojega sudac pozove k sebi radi kakovih posala, mora

doći k njemu, inače neka ga sudac globi sa 60 dinara i bez odlaganja utjera ovu globu: zatim tko ruši plotove, ograde ili grabe, treba platiti globu, a osim toga neka ga sudac kazni s tri dana i noći, itd.

U pojedinim slučajevima određuje se sucu, da ispita stvar i prema tome donese odluku: u svađi između Tome Grukoića i Mihajla Borčića sudac treba poznati njihove drugove i od njih saznati stvar, te prema njihovom iskazu donijeti odluku. Kada se govori o novčanim kaznama, često se određuje, da se izvjesni dio svote dade sucu, i to većinom jednu trećinu. Tako je postolar Barnaba tužio mesara Petrumana, da je sasjekao i razrušio jedna vrata i jedna kola; radi toga je Petroman osuđen, da plati 3 marke denara, i to dvije općini za obnovu gradskih plotova ili utvrda, a treći dio varaždinskom sucu. Neki Matija iz Kneginca tužio je Vrbanu, obojica su bili kmetovi (iobagiones) grada, radi toga, što je izlupao ženu njegova sina; Vrban je osuđen, da plati ženi 200 denara, a sucu 100. Ima slučajeva, gdje se sucu određuje polovica globe ili cijela globa.

#### PRISEŽNICI

Svake godine birala su se nakon izbora suca 24 prisežnika (iurati). Izbor je bio ovakav: najprije je novoizabrani sudac izabrao sebi 6 prisežnika, zatim je općina izabrao sebi 6 prisežnika, onda je sudac iz općine izabrao sebi 6 prisežnika i napokon je općina iz same općine izabrao sebi 6 prisežnika. Tako je sudac izabrao sebi 12, a općina isto tako 12 prisežnika, koji su prema tome sačinjavali 4 grupe. Isluženi sudac obično je biran kao prvi prisežnik prve grupe; ako pak nije na prvom mjestu, onda dolazi svejedno u prvoj grupi. Mogle su se događati male nepravilnosti u ovom poretku i broju prisežnika; tako se god. 1463. izabire u prvu grupu 7, a u četvrtu 5 prisežnika, dok je god. 1461. osim redovitih 24 prisežnika izabran još jedan. Između pojedinih grupa nije bilo velikih razlika, te nijesu bile tako odijeljene, da bi u pojedinu grupu mogli doći samo pojedini ljudi iz pojedinih staleža i društvenih slojeva. Prema tome nema ni velikih socijalnih razlika među građanstvom.

Iz jedne grupe moglo se birati u drugu bilo prema više, bilo prema niže. N. pr. zlatar Areh (Arrech aurifaber, Cherricus surifaber. Herricus Goltsmid, Heinrich Goltsmid, Henrich Goldsmid) biran je tokom godine u sve 4 grupe, a isto tako i Pavao brat Grigura. Gdje se u tekstu spominju i nabrajaju prisežnici, ne radi se nikakva razlika među njima, već se nabrajaju pomiješano iz sviju grupa bez reda. Svake godine ispada nekoliko starih prisežnika, a bira se nekoliko novih. Broj, koliko novih dolazi, nije stalan, kao niti red, kojim stari ispadaju i iz koje grupe. Obično ispada 4 do 6 starih prisežnika, a god. 1455. devetorica. Neki prisežnici dolaze u svih 10 godina, što su nam sačuvani zapisnici.

(Navedimo jedan cijeli obrazac izbora suca i prisežnika, i to iz god. 1454.

Item dominica proxima post festum sancti Martini factus est iudex et electus per totam communitatem Gregorius Cramarich dictus vsque ad aliam dominicam post festum eiusdem sancti in anno domini MCCCCLIV ad annum domini et cetera quintum. Item quos idem iudex elegit sibi in iuratos: item primo quidem Blasius Kuchinich, item Gregurich sudech, item Georgius faber, item Gaspar Sthanaffer, item Georgius litteratus, item Georgius Gombolthoich. Item quos communitas sibi elegit in iuratos: item Valent Crwklech, item Thoman litteratus, item Georgius Trwkman, item Andreas Pywarich, item Gallus Thwlsthecz, item Demetrius Glwscheich. Item quos iudex de communitate sibi in iuratos elegit: item Arrech aurifaber, item Vrbanus sudech, item Iohannes institor Grumbergar dictus, item Iohannes sutor, item Mathian Pugnar, item Paulin frater Gregure. Item de communitate quos communitas sibi in iuratos elegit: item Lucas Isakoxch, item Martin Sopuch, item Fabian Masthalar, item Oswald Thwrk, item Martinus Gombolhoich, item Vrbanus Domkoych.) Sudac i prisežnici činili su gradsko zastupstvo. Prisežnici su činili vijeće (gesborener ratt, ili samo ratt), te se nazivaju i vijećnici (ratt Herrn), pa se često spominje sudac i vijeće (richter ond ratt). Sudac i prisežnici su imali u svojim rukama upravu i sudačku vlast, koje tada nijesu bile odijeljene, a ujedno su se brinuli za obranu grada. Oni se na jednom mjestu izričito spominju kao zastupnici sviiju građana, kada su učinili neku pogodbu s Andrijom Gosak.

(... iudex, iurati in ipsorum et aliorum vniuersorum ciuium ciuitatis Warosdiensis personis...)

Najveća je dužnost prisežnika bila sudovanje zajedno s gradskim sucem. Kako su to bili svakako najugledniji građani, često ih se naziva u latinskom tekstu »domini«, a u njemačkom »herrn«, napose kada se radi o presudama. Ovaj se naziv ne može odnositi ni na koga drugoga, jer se nikad niti ne bira niti uopće ne spominje neko drugo upravno-sudbeno tijelo, koje bi moglo donositi presude, i druge odluke, već samo prisežnici sa sucem. Pred sucem i prisežnicima su se često sastavljale oporuke i donosile presude o njima. Tako se kod oporuke Blaža Marinkovića izričito spominju sudac i prisežnici, vijeće (wir richter vnd ratt). Prisežnici presuđuju i u parnicama, koje iznosi gradski sudac. Ima mnogo mjesta, na kojima se spominju sudac i prisežnici, pa za ilustraciju navedimo ovo: Mihajlo zet Klementa Medvarića parničio se s Ambrozijem Mastelić i gospodom Skolastikom radi jednog vinograda; ova je parnica došla i pred kaštelana, ali nije mogla biti tamo riješena, već je ponovno došla pred suca i prisežnike, koji su riješili stvar u korist Mastelića, jer Mihajlo nije došao niti sam niti je koga poslao na sud.

(... iterum idem causa in sede warosdiensi coram iudice iuratis... ad discuciendum fuit ventilata et deducta; idem Am-

brosius cum dicta consorte sua coram nobis ad dictam sedem nostram ad respondendum venit . . .)

Sudac i prisežnici su donosili i odluke općeg značenja, premda obično ovakove odluke stvara cijela općina. Za ovakove poslove su se posebno sastajali, izvan sudbenih dana. Tako se god. 1456. sastaju u svojoj generalnoj sjednici da taksiraju za dotičnu godinu općinsko vino.

( . . . iudex, iurati insimul sunt congregati in ipsaque generali ipsorum congregacione, vnanimi et pari voluntate id concluderunt et determinauerint(!) . . .)

Prisežnike se izričito naziva sucima (sudačkog) sjedišta. Tako je Ilija Rašanin bio tužen radi krađe soli, ali je on doveo trgovce solju pred tadanjeg suca Matiju, te su Iliju pustili slobodnoga suci sudačkog sjedišta (in iudicio consedentes iudices sedis), jer je sam gradski sudac posvjedočio. Prisežnici su bili ugledni građani, te su držali do svoje časti. Tako je već kod gradskog suca spomenuto, da je prisežnik Areh zlatar tužio Mirka Prelu radi uvrede. Prisežnici su 1458. god. zaključili, da se u parnicu, koju su oni jednom riješili, neće više miješati niti je odlučivati, ma što se činilo onom, koji je vodio parnicu i makar apelira pred kojeg drugog suca.

(Item iurati vniuersaliter et pari voluntate decreuerunt in eo, quod quitquid ipsi semel quamcumque causam decernerunt, alia seu secunda vice determinare et decernere nolunt et quitquid sibi aliud videtur aut coram alio iudice appellabitur causis(!) prenotata coram illo determinaretur, sed prenotati iurati alia vice determinare non intendunt.)

Često se spominje, kako su samo prisežnici donijeli odluku (decreuerunt domini), a sucu određuje, da izvrši kaznu. Ovo je sudbeno tijelo imalo pravo suditi na smrt, imalo je t. zv. »jus gladii«. Primjena se toga prava nalazi na nekoliko mjesta. Obično se osuđuje na smrt uvjetno, a na jednom se mjestu ima osuda odmah izvršiti. Primjeri neka govore. Osuđuju se na vješala neki ljudi na tužbu oficijala iz Bartolovca, ako još isto učine.

(Item der ambtman von Sannd Warthollme est komen fur richter vnd ratt vnd hat die angeruefft von seins svegan vnd seiner helffer von der vrsach wegen die sy getan haben. Dez haben die hern begeben, do also, ob sy daz furbaz mer tatten, an alle gnad ain strikch an hals vnd an galgn.)

Neki Čeh Janko je u zatvoru priznao pred dvojicom prisežnika, da je s još jednim Čehom učinio krađu u kući Kerulina. Zato ga sudac i prisežnici osuđuju na vješala, koju osudu treba izvršiti.

( . . . Pro eo, (t. j. krađu) ipsum iudex, iurati et vniuersitas iuratorum eundem lankonem Bohemum ad suspendendum laquei inlico consedentes adiudicantes condempnauerunt, fore suspendum.)

Benedikt iz Črneca, kmet (iobagio) Simona Beka, tužio je Nikolu Čavena, kmeta hospotala grada Varaždina, da je ubio njegova sina Valentina, te traži pravdu pred sudom (postulans... per nos iuris medelam adbibere), a Čaven se je branio, da je nedužan u smrti Valentina. Sud određuje, da Čaven u roku od 15 dana s 25 osoba položi zakletvu u crkvi sv. Nikole i isto tako izvan groblja, da je nedužan. Ako to ne učini, treba po običaju kraljevstva i grada ubistvo platiti glavom (capiti suo subire et soluere).

Na jednom se mjestu navodi, kako sud daje pravo tužitelju, da izvrši osudu nad tuženim. Neka Agata se obvezala glavom svojom, da će izliječiti Dioniza, sina Margaretića i Bartoleca sina Tome, kmetova iz Kneginca. Ako ozdrave, stvar je riješena, a ako ne, tada treba Agata s 25 žena zakletvom potvrditi, da nije kriva bolesti spomenute dvojice. Ako to ne učini, tada Margaretić ima punu vlast, da spali Agatu (... eam comburrere et decrimare plenam facultatem habeat.)

Kao što je sud imao pravo kazniti na smrt, tako je isto imao pravo pomilovati. Krojač Ivan Vild ubio je Ivana Glazera, ali se kajao za ovaj svoj čin. Zato je trebao dati neku zadovoljštinu Glazerovoj udovici, činiti određenu pokoru, dati služiti 30 sv. Misa za pokojnog Glazera i poći na hodočašće u Rim.

Prisežnici su vodili istragu nad okrivljenima. Dva prisežnika, Matija Pognar i zlatar Areh vode istragu u zatvoru nad već spomenutim Čehom Jankom radi krađe, koju je Janko priznao na toj istrazi (in examine). U drugom se slučaju opet spominju dva prisežnika uz suca, te još neki sluga Stolarić kao svjedoci kod istrage. Neki je kradljivac priznao na mučilima, da je počinio krađu, te je navedeno, što je sve pokrao. To je jedino mjesto, u kojemu se spominju mučila.

(Item vermerkt, wacz der deup an der martter pekennt hat. . . Item pey solhen seinen bekantnuss gewesn sind richter, sodecz Gall, Schrecca Paul, baid gesworn des rats. . . . .)

Osim sudačke vlasti povjeravali su prisežnicima i druge gradske službe, a često ih nalazimo kao svjedoke napose u stvarima, koje se tiču općeg dobra i u oporukama, i to bilo da dolaze kao svjedoci sami prisežnici, bilo s drugim građanima zajedno.

God. 1462. načinjena je pogodba s dvojicom, koji će za izvjesnu svotu novaca bdjeti i stražariti u varaždinskoj kuli, a svjedoci ove pogodbe su tadanji sudac Andrija Pivarić, zatim 6 prisežnika i pisar Matija literat (... coram testibus infrascriptis: Andrea Pywaricz, iudice warosdiensí, Gregorio sude(cz), Blasio Kuchinicz, Valentino Chrwklecz, Stephano Newmester, Michaele fabro et Mathia litterato, scriba in Warosd, ac Fabiano Mastalar.)

Kao svjedoci kod oporuke dolaze često sudac i prisežnici, tako n. pr. neki Frenclin ostavlja od svojeg dobra poslije smrti polovicu sinu i polovicu kćerki, a svjedoci pred sudom su sudac Gregorić i cijelo gradsko vijeće.

(Item Prennczlin hat geschaffn vor vncz, wann er mit tad abget, all sein guet et cetera seinem sun halbs vnd seiner tochter halbs. Zeuge vor dem rechtenn sodecz Gregaritsch, richter, vnd der gancz rat zu Warosd.)

Prisežnici dolaze često kao svjedoci suda (testes iudicii), bilo sami, bilo uz druge građane. Uzmimo samo god. 1454/5. za sudovanja Đure Kramarića. Od 6 sudbenih dana, kada se izričito spominju svjedoci suda, nalazimo u tri slučaja po dva prisežnika i dva druga građana, jedamput 3 prisežnika i jednog građana, u jednom slučaju sva četvorica su prisežnici. Prisežnike nalazimo u sudu dobrih i poštenih ljudi. I druge gradske službe su se povjeravale često prisežnicima. Tako ih nalazimo među tržnim nadzornicima, pečatarima i kvartarima te ih se postavlja i za »judices montanos«.

Spomena je vrijedno, da se gradski sud sastao dne 6 srpnja 1461. god. u kući Pavla brata Grgura, koji je bio prisežnik. To je jedino mjesto, koje se spominje, gdje se sastajao gradski sud.

Važno bi svakako bilo ustanoviti, kakovu su vezu imali pojedini staleži s izborom prisežnika, t. j. jesu li se prisežnici birali iz pojedinih staleža. Nažalost iz tog doba nemamo nigdje popis pojedinih staleža, napose pojedine vrste obrtnika, te trgovaca, jedino se na jednom mjestu spominju mesari, i to g. 1459., koji kroz jednu godinu trebaju opskrbljivati grad mesom. Nabrojeno je 15 mesara. Prema tome popisu može se vidjeti, kako se svake godine među prisežnike biraju mesari, i to god. 1454. i 1455. po jedan, a ostalih godina po 2 ili 3 mesara. Ovi brojevi ne moraju biti točni, budući da nema popisa mesara za sve godine.

(Evo popisa mesara iz g. 1459.):

Vermerkt die fleischakcher mit namen, die daz jar die statt mit fleisch besorgen sullen, die hernach geschriben stennd: item von ersten Gregor Petermanicz, item Mathe Lanschagk, item Walpott Turkoicz, item Surs Kayanisch, item Emricus Gomboldoisch, item Andreasz Tosnarisch, item Geleim Bugoisch, item Jurg, der Zwilotin aydam, item Peter, dez Pognar swager, item maister Jant-holl, item Miclaurus Cusisch, item Henselin, item Steffannus Hernecz, item Oswaldus Turkoicz, item Janse Nedelko. Među ovim mesarima se spominje i Mirko Gomboltoić, koji je bio prisežnik 1456-9., a 1454. i 1455. dolaze kao prisežnici Đuro i Martin Gomboltoić. Ako su i oni bili mesari, tada svake godine imamo barem po 2 mesara među prisežnicima.)

#### JUDICES MONTANI (JUDICES JURIS MONTANI)

Pod gradski je teritorij tada spadalo selo Kneginec, koje se nalazi među brežuljcima, na kojima je bilo već tada mnogo vinograda. Tamo su se nalazili vinogradi varaždinskih građana. Još danas brežuljci prema Varaždinskim Toplicama, t. zv. Varaždin-Breg spadaju pod grad, i tamo imaju većinom građani Varaždina



svoje vinograde. Radi ovih vinograda postavljeni su t. zv. »iudices montani«, koji su, koliko se razabire iz zapisnika, morali vršiti nadzor nad t. zv. »ius montanum«, koje je grad obrađivao obzirom na daću, koju trebaju dati vinogradari gradu.

Od ovih sudaca navedeni su u zapisnicima: god. 1456. Vrban sudac i Demetrije Glušeić, oba prisežnici; 1460/61. spominju se suci u Knežincu Oswald i Luka (beyden sodeczn... Oswald vnd auch Lucaschen), a i 1457. god. spominju se dva suca, Pavao sudac i Đuro Kovačić, što se vjerojatno odnosi na »iudices montanos« (tempore iudicatus Pauli sudecz et Georgii Kowachicz). Osim nadzora nad vinogradima i uopće nad vinom određivale su im se katkada na sudu i druge dužnosti, sudbene, u Knežincu. Tako jednoj svađi radi drva bresta određuje varaždinski sud, da jedan »iudex montanus« treba ići u Knežinec, procijeniti štetu i donijeti presudu. Drugom zgodom se određuje, da ovi suci uzmu tri dobra čovjeka i pođu u Knežinec, da izvide, kome je nepravедno odrezana daća, te tko ima više, neka više plati, a tko nema ništa, neka ništa ne plati, osim ako želi dobrovoljno. (... iudices iuris montani vna die... assumptis tribus bonis hominibus vadant et procedant ad villam Knežincz et ibi prevideant, cui et quibus sit iniuste, illi rectificarı debeant daceum seu contribucionem presentem et qui plus tenet, plus soluat et qui nichil tenet, nichil soluat nisi qui voluntarie volunt soluere.)

#### SEOSKI SUCI

Pod grad je spadalo nekoliko obližnjih sela, koja su potpadala pod gradski sud. U tim su selima postojali seoski suci, od kojih se spominju slijedeći: u Zamlaći Stjepan i Dionizije, (richter Steffan von Samblacz, sodecz Dyanasch); za Stjepana se iričito kaže, da je kmet (hold); u Trnovcu Toma Kavčić (Thoma Kawchicz, iudex de Trwnacz); u Kućanu Valpot, zatim se indirektno spominju suci u Nedelancu i Velkovcu u jednoj parnici između Martina sina Tome Korparića iz Nedelanca i Matije Korošca iz Velkovca; intervencijom »čestitih i poštenih ljudi« došlo je do pomirbe, a koja stranka ubuduće bude započela svađu, osuđena je na globu, koju treba odmah utjerati njen sudac (iudex suus).

#### OFICIJALI

U selima, koja su spadala pod gradski teritorij, odnosno pod gradsku upravu i sud, spominju se oficijali (officiales, u njemačkom tekstu se oficijal naziva ambtman). Najčešće se spominje oficijal u Knežincu, te su poimence spomenuti Andrija, Ilija Vogri-noić, Vinko, te Petar Mihalić. Oni se spominju u slijedećim stvarima: Ambrozije Mastelić, kmet (iobagio) iz Knežinca, svađao se s Đurom Medvarićem radi jednog vinograda; na varaždinskom je

sudu određeno, da oficijal u Knegincu uzme poštene i čestite ljude i razdijeli vinograd u dva jednaka dijela, te svakoj stranci dade po jedan dio. U svadi radi neke zemlje tuženi Ivan Sočić treba s oficijalom iz Kneginca dokazati, da je zemlja njegova. Radi neke oranice posvađali su se Petar Mihalić, tada, t. j. 1459. oficijal u Knegincu i Vinko, nekoć oficijal u Knegincu.

(Item Petrus Michalicz, nunc officialis noster de Gnegincz, conqueritur super Vinko, alius officialiis de eadem Gnegincz, pro vna terra arabili...) Iz toga se vidi, da služba oficijala nije bila stalna. Matija Kurenec je bez znanja i pristanka najprije svoega oficijala u Knegincu, zatim suca i prisežnika varaždinskih zatvorio sina Tome Kruni. Dakle, u izvjesnim stvarima trebalo se najprije obratiti na svoega oficijala, a onda na varaždinski sud.

Toma Spekoić tužio je sina Dionizija Putaneca radi travnika u Knegincu, pa se određuje, da oficijal razdijeli travnik u dva jednaka dijela. Najveću ovlasticu, koju nalazimo kod oficijala, dobili su oficijali od gradskog suda, kada se radi o svadama: Ilija Valpot iz Kneginca tužio je sudu, da se pojavila svađa između nekih ljudi, u kojoj je bio napadnut i oficijal Ilija, kojemu prema presudi varaždinskog suda treba dati zadovoljštinu; osim toga određuje sud, da svaki oficijal ima pravo odlučivati, ako vidi, da se pojavila kakova svađa, isto kao sudac.

(... die herrn haben erkant, daz ain jeder ambtman gebalt (hat) zw schaiden gleich als ain richter, wo er siecht, do sich krieg begeben will.)

Od drugih sela spominju se slijedeći oficijali u ovim stvarima: seljak Tome Durnbahera tužio je oficijala iz Bartolovca, da ga je izlupao i stavio u zatvor. Oficijal u Velkovcu nastupa u parnici između kovača Mihajla i Valentina Volenoića kao svjedok, da je Volenoićeva žena nazvala pogrđnim riječima Mihajlovu ženu U Kočanu se spominje »stari oficijal« Martin (alten Ambtman Martin), koga je pozvao pred sud Petar Kožuh, ali Martin nije došao.

Kneginečki oficijal Ilija Vogrinoić izričito se navodi, da je bio kmet, kada ga je tužila Ana, udovica. Benedikta radi mede u vinogradu i zemlje.

(Item provida Annos, relicta condam Benedicti sutoris, conqueritur super Elyam Wogrynoych, iobagionem et alias officiale de Gneginch...)

#### GRADSKI BILJEŽNICI — LITERATI — PISARI

Zanimivo je svakako, da se gradski bilježnik, odnosno uopće bilježnik, spominje vrlo malo. Tako se spominje Matija u jednoj parnici, u kojoj je taj literat Matija, bilježnik, tužio Petra Mihalića radi uvreda pred sucem i prisežnicima, te je Mihaliću određeno, da dade zadovoljštinu Matiji, ili će biti suđen po gradskom običajnom pravu.

(Item Mathias litteratus conquestus fuit super Petrum Michalicz pro vituperiis coram iudice et iuratis in sede consedentibus, super inde testimonium veridicum produxit... magister Mathias notarius imperiali auctoritate. Item Petrus prenotatus, si pro predictis vituperiis pro magistro Mathia voluntatem vsque feriam sextam proxime nunc venturam inveniet, benequidem, alioquin iusticiam sibi in premisiss faciemus iuxta consuetudinem huius ciuitatis.)

Pod jednim se gradskim dekretom potpisao Ernest, javni i gradski bilježnik (Ernestus, notarius publicus et ciuitatis, manu propria se subscripsit), u kome se dekretu nalaze neke odredbe o gradskim vinima (vina communitalis). Od literata navodi se nekoliko, a među njima najviše bilježnik Čumber Matija, učitelj i pisar i Mathias (litteratus huius ciuitatis scriptor; magister Mathias notarius; statschreiber). Taj je Matija obavljao službu gradskog pisara, s koje su ga skinuli god. 1459. prisežnici, te se radi toga tuži i traži nadoknadu za svoju službu.

(Item der Mathe, statschreiber, ist für komen vnd hat begertt, warunb in die herrn von dem statschreiber amt abgeseetzt habn, vnd begert auch ain genuegn vmb sein dinst.)

Od drugih se literata spominje Toma (Thoman schreiber, Thoman litteratus), koji je bio nekoliko puta prisežnikom, te li brat Grgur, koji je također bio prisežnik.

Matija je imao izvjesne dohotke od grada. Tako se jedne godine pogodio s cijelom općinom, da će služiti za 12 maraka denara, a za prekoredni rad dat će mu se još dvije rali.

(Magister Mathias notarius cum tota communitate per circum anni se convenit seruiturum pro duodecim marcis denariorum... et eciam pro labore vltorius dabitur et duas araturas.)

Na drugom se mjestu spominje, kako se Matija pogodio, da će za 12 maraka i drugo što bude mogao zaslužiti posredovati na sudu između plemića i neplemenitih.

(Item Mathias litteratus convenit se seruiturum pro XII marcis et ila quod exterius potest lucrari inter nob[il]les et ignobiles.) Jedne se godine određuje pisaru Matiji za njegovu službu jedan lagav vina za vrijeme sudovanja Demetrija sudca (iudex montanus). Bilježnik Matija se pogodio s općinom, da će služiti za 12 maraka denara. Isto se tako pogodio s općinom Ivan Selberger (Johannes Schelberger), te je to očito plaća gradskog bilježnika.

#### PEČATARI

Grad je Varaždin imao svoj grb i pečate, i to veći pečat (sigillum maius ciuitatis varasdiensis) i manji grb. Radi rukovanja s pečatima su određivani pečatari (sigillatores). Tako se određuje za Paula, koji je bio »iudex iuris montanis«, da pečate namire svojim pečatima pečatari Gal Tulstec, Ivan Valtman i tadanji sudac, koliko se tiču posala grada Varaždina.

(Item sigillatores sunt deputati pro Paulo, iudice iuris montani, videlicet Gallus Thulstecz, Johannes Walthman et iudex pro tempore constitutus quitancias sigillent sigillis ipsorum, quanta exponet ad negocia ciuitatis warasdiensis.)

Jednom se određuju Ivan Keler, Zlatar Henrik, Gal Tulstec i Pavao brat Grgura, da pečate namire oficijalima.

(Vermerkcht dy den ambtleuten quittung verpetschaden sullen, item Johannes Keller, Hainreich Goldsmid, Dulstecz Gall, Paull frater Gregure.)

#### TRŽNI NADZORNICI

Gradska je uprava vodila tržni nadzor, te je izdavala razne propise u tome smislu i postavljala tržne nadzornike.

God. 1455. izdani su među ostalim slijedeći propisi: određeno je, koliko mora platiti svaka pekarica, koja svaki dan peče kruh za prodaju; označuje se, koliko treba onaj, koji prodaje žito, platiti na vagi, onaj koji kupuje i stranac, koji želi kupiti; određuje se izvjesna svota za vaganje, a stranac treba platiti dvostruko; za one, koji upotrebljavaju krive mjere propisuje se, koliko da plate gradu (gradskoj općini), a koliko sucu i nadzorniku. Za nadzornike nad mjerama i rifovima su uz određen godišnji dohodak, plaću, postavljeni Matija Pognar i Fabijan Mastalar, oba prisežnici dotične godine; za nadzornike nad vinom su postavljeni Gregurić sudac i kovač Đuro, te osim nadzora nad vinom trebaju napose paziti na to, da bez njihova znanja nitko ne smije otvarati vina, te koje je vino bolje, više vrijedi, a slabije manje; tko bez njihova znanja otvara vina, treba platiti globu gradu.

(Item zodecz Gregoricz vnd Jorg Smyd sein gesecht zu dem wein schatzen, das die ein teglichen wein nach seiner güt schatzen sullen vnd nyemand an ir wissen vnd willen auff tun soll. Ist der wein gut, er gelt destmer, ein letzerer auch darnach. Item vnd wer an iren willen ain wein aufftut, ist auff dy stat ein halb phund phennig verfallen.)

Postojali su tada i nadzornici nad mesarima, jer se određuje novčana kazna za one, koji bez znanja i pristanka nadzornika prodavaju loše meso, a koji ne važu točno, gube meso, koje prodavaju.

(Item ein ieglicher fleschakcher hie, der an der schatzer willen vnd wissen slecht, es sein oxsen, rinder, kue, swein oder anderlay, der ist verfallen auff dy statt funff markch phennig, vnd der vnrechtid gewicht hat vnd geit, ist dasselb fleisch verfallen.)

1459. godine izdani su razni tržni propisi i postavljeni nadzornici. Sudac, vijeće i cijela općina postavili su 14 nadzornika nad raznim mjerama za vino, žito i sol, te nad vagama i rifovima. Treba kažnjavati i piljarice koje čine šta protiv odredaba. Za

nadzornike nad mesarima postavio je sudac s vijećem Gala Dlusteca, a svog posebnog nadzornika sa svoje strane općina; oni se trebaju brinuti, da mesari imaju uvijek dosta mesa; ako budu kod nadziranja mesa pristrani, trebaju platiti globu; prodavaju li mesari nečistu (pokvarenu) govedinu, trebaju platiti globu, od koje dvije trećine pripadaju gradu, a treće nadzornicima. Određuje se kazna za one mesare i trgovce, kod kojih se nade kriva vaga, ili krivi rifovi kod trgovaca platnom, ili krive mjere za vino ili sol, te na to trebaju paziti dvojica nadzornika, od kojih je jedan bio prisežnik (zlatar Areh). Posebni se propisi daju za mlinove. Za piljarice se određuje, kada smiju kupovati pojedine stvari na tjednom sajmu, a kada u ostale dane od seljakinja, te na njih trebaju paziti nadzornici Gal Dlustec i Matija Pognar, oba prisežnici, a od globa ide  $\frac{2}{3}$  gradu, a ostalo nadzornicima. Ne budu li se nadzornici držali propisa, odnosno budu li nemarni u tome, trebaju biti globljeni. Također se određuje, da plati globu svaki, tko govori protiv nadzornika. Općina propisuje, koliko se slobodno plati nadničarima, koji rade u vinogradima, te tko plaća više, globljen je. Napokon se određuje, koji mesari moraju grad opskrbljivati mesom kroz jednu godinu, te se mesari obvezuju, da će to izvršiti; navedeno je 15 mesara. I u ostalim godinama nalazi se zabilježen po gdje koji propis ovakove naravi među ostalim stvarima. Tako je na jednom sudbenom danu određeno za nadzornika nad pekaricama Fabijan Mastalar i ima pravo da ih kazni.

Drugom zgodom određuju sudac i vijeće, da onaj, koji prodaje svinjetinu na trgu, plaća globu, a ako prodaje bez vage, gubi meso, a osim toga je kažnjen s tri dana zatvora i globom gradu.

Za prodavačice platna se određuje, koliko trebaju platiti svake subote, ako žele prodavati na trgu, a građankama se određuje, za koju cijenu mogu prodavati sir i maslac.

#### STRAŽARI

U Varaždinu su postojala dva stražara, jedan u gradu, a drugi na tornju. Tako se spominje Mihajlo, stražar grada (*Michal wahtar ciuitatis huius*) i Grgur, stražar na tornju, gradski sluga (*Gregor, wachter im turm vnd statt diener*). Dva puta se navodi, kako su se po dvojica pogodili s gradom, da će bdjeti u gradskom tornju godinu dana. Tako god. 1460 Marko, sin Mirka iz Beretinca, i Janko, sin kovača Petra Domisela, pogodili su se s cijelom gradskom općinom, da će kroz jednu godinu od pokladnog utorka bdjeti na gradskom tornju za 14 maraka denara. 1462. je upisana posebna bilješka (nota), da su se za 14 maraka pogodili bdjeti u gradskom tornju (*in turrim Warosd vigilare et fideles se extendere*) Jurza brat tkalca Andrije i Blaž rodom iz sv. Nikole kraj Ormuža kroz godinu dana od blagdana sv. Dorotheje (6. veljače).

#### VRATARI

U parnici između Elizabete, udovice Jakoba Nevreda i Pavla vratara naziva se Pavla »wrtar portarius«; jednom se i u njemačkom tekstu naziva »Paulin wratar«.

#### ČUVARI

Matija Trayban tužio je gradske čuvare, koji obilaze oko grada, da su mu razrušili ograde (plotove). Sudac treba pozvati preda se čuvare i kazniti krivce.

(Item Mathias Trayban conqueritur super custodes ciuitatis circum hanc ciuitatem ambulantes, pro sepibus, quos destruxerunt. Item iudex warosdiensis eosdem circa se vocari [debet] et quis reus facto in premissis fuerit, illum puniat...)

Prema tome izgleda, da su ovi čuvari imali dužnost patrola, koje su obilazile grad.

#### PANDURI (PRECONES)

Služba pandura spominje se na jednom mjestu, kada je sudac Matija Pognar poslao svoje pandure po Petra Padara, koji ih je izgrdio i htio ih istući.

(Item iudex Mathias conqueritur super Petro Padar, quod ipse preconos suos, quos pro eodem miserat, maledictis verbis affecisset ac eosdem vapulari voluisset petitque sibi iusticiam fieri de eodem.)

Imenom se spominju panduri Martin i Krisan. Drugo se iz zapisnika ne može saznati o njihovoj službi.

#### KVARTARI

God. 1462. spominju se prvi puta kvartari nakon izbora suca i prisežnika. Izabrana su 4 kvartara (u latinskom tekstu nazvani quartary, a njemačkom viertalmaister), i to Ivan Kelner, Oswald Turk, Gal Dlustec i Henrik (Areh) zlatar, od kojih jedini Ivan Kelner nije bio tadanji prisežnik. Svaki od njih je dobio svog pomoćnika za svoju četvrt, i to Ivan Kelner krojača Đuru, Oswald Turk Stjepana Hladena, Gal Dlustec Fabijana Habasira, zlatar Henrik Jantola Ruclinića. Dužnost je ovih kvartala slijedeća: oni se moraju brinuti za red među ljudima svoje četvrti, i da svaki od njih šalje ljude na rabotu; oni se moraju brinuti, da imaju u spremi za četvrt godine jelo, brašno i drugo, što je za nuždu potrebno; zatim moraju razdijeliti lukove i strelice u svojoj četvrti.

Nad ovom četvoricom kvartara postavljen je za kapetana (zw hawbtman) Matija Pognar, koji je također bio prisežnikom dotične godine. Njemu se moraju svi pokoravati i s njim brinuti, da bude svaka gradska četvrt opskrbljena oružjem.

Iz godine 1490. sačuvao se ulomak jednog registra, u kome se navada, koliko koji od kvartara ima lukova i pušaka kod sebe. To je bilo za sudovanja Nikole Kirina. Navedena su slijedeća četvorica kvartara sa brojem lukova i pušaka: mesar Matija Domkonić 10 lukova i tri puške, krojač Andrija 8 i 3, Toma Žnidar zajedno 12 i Matija Benčić 11.

#### OPĆINA

Kralj Andrija učinivši Varaždin god. 1209. kraljevskim slobodnim gradom, dao mu je izvjesne povlastice, slobostine. Ove su se slobostine odnosile na varaždinske građane, na gradsku općinu, te je prema tome cijela općina dobila povlastice, a ne pojedini staleži. Te su slobostine građana slijedeće: da župan ili dvorski župan nemaju vlast da im sude, već da između sebe izaberu koga god žele za suca, t. j. imaju samostalno sudstvo; zatim im se daju porezovne pogodnosti; daje im se sloboda, da raspolazu s oporukama i posjedima, i da slobodno predaju stranca, koji učini kakav zločin, gradskom sucu. Osim toga naznačen je gradski teritorij.

(*Libertas prenominatorum hospitem nostrorum hec est: quod comes vel suos comes curialis non habeant potestatem eos iudicandi sed inter eos quemcunque volunt iudicem constituent, quoniam rihardum solent appellare, nullus autem burgensis tributum et decimas soluere tenetur, nisi qui vadit in Teuthoniam cum suis mercimoniis . . . si quis autem herede carens decesserit, libere disponat suam possessionem . . . si quis uero uoluerit de uilla recedere, uenditis omnibus suis edificiis, libere possit abire . . .*)

Prema ovome izlazi, da su se prava dana Varaždinu odnosila na njegove građane, na cijelu općinu. I doista iz zapísnikâ u sudbenoj knjizi izlazi, da je općina, građanstvo, bila izvorom vlasti. Tako cijela gradska općina bira gradskog suca (*iudex . . . per totam communitatem . . . electus*); sudac bira 12 prisežnika, a 12 općina, koji uz ostalo imaju u svojim rukama sud. Prema tome i u sudbenom pogledu je izvorom vlasti općina, koju samo zastupaju sudac i prisežnici. Iza izbora suda obično je zabilježeno, kako cijela općina izdaje razne naloge upravne naravi; razne plaće odnosno dohotke gradskim službenicima određuje općina, koja odlučuje i o financijskim pitanjima. Prema tome ili direktno ili indirektno — *in ultima linea* — općina je nosioc uprave, sudbene i svake ostale vlasti u gradu. N. pr. god. 1454. iza izbora suca i prisežnika navadaju se neke odredbe, koje je odredila cijela općina jednodušno (*. . . tota communitas vnanimiter decreuit*), tako: o odnosu prisežnika i suca, t. j. da svaki prisežnik na poziv suca radi kakvih posala mora pod prijetnjom globe doći sucu; prema tome općina je direktno nad sucem i prisežnicima, kad izdaje odredbe, kojih se moraju oni držati; zatim određuje općina globu za sve one, koji ruše ograde,

plotove i jarke; određeno je, da svaki, koji god iz općine, bio siromašan bio bogat, govori nedopuštene riječi, treba platiti globu i još ga sudac treba posebno kazniti, a tko ne bude mogao suzdržati svoj jezik i u tome bude dva ili tri puta uhvaćen, treba to platiti svojim jezikom, da ga se liši jezika.

Cijela je općina izabrala Mihelića, da može ispitivati zakletve, koje se prema gradskom običajnom pravu polažu bilo pred sućem bilo u crkvi, te mu je za to određena plaća.

(Item tota communitas vnanimiter decreuit et disposuit taliter, quod quicumque de supradictis iuratis, cui vel quibus iudex warosdiensis pro aliquibus negocijs expedientibus erga se commiserit seu mandauerit venire et talis seu tales ad ipsum iudicem se venire absentauerint, tunc talis seu tales ad ipsum iudicem se venire absentauerint, tunc talis seu tales in birsagio quilibet de per se in sexaginta denarios vincatur et convictus habeatur eo facto ipseque iudex super tales sine intermissione premissum birsagium recipere et extorqui debeat et teneatur... Item etiam tota communitas vniuersaliter decreuit, quicumque rubetas, sepes, fossata ruppens seu destruens inventus est et repertus fuerit, tunc talis in media libra denariorum vincatur et convictus habeatur eo facto, insuper per iudicem warosdiensem per tres dies et tot noctes puniri debeat et teneatur...)

1455. god. daje općina zajedno s vijećem neke odredbe o općinskoj zemlji, poljima (... ist mit ratt vnd gemain enttschaiden...) Općina je određivala i o tržnim nadzornicima, mjerama i cijenama.

God. 1462. tadanji sudac Andrija Pivarić opomenuo je na sudu (neke ljude) radi prodaje vina u kući krojača Filipa, te mu je određeno, da postupa prema odredbi cijele općine.

(Item iudex modernus Andreas nomine monit racione vendicionis [vini], quod vinum est venditum in domo Philippi sartoris, tamen iudex iuxta dispositionem et generalem decretum per totam communitatem factum recipere teneatur.)

Učitelj Matija, notar, pogodio se sa cijelom općinom za određenu plaću služiti kroz jednu godinu. Općina je zabranila Simonu Vekoviću, da sagradi mlin na Bzenici u Velkovcu.

(Item tota communitas vnanimi et pari voluntate decreuit, quod molendinum in Bzenicza et in tenutis Welkowcz possessionibus ciuitatis Warosdiensis Symon Wekovicz edificere... non admittunt.)

★

Time je obuhvaćena cijela gradska uprava sa svim organima i općinom, koliko se to može saznati iz sudbene knjige iz druge polovice XV. stoljeća.

*Prof. Zlatko Tanodi*